

آینده پژوهی برنامه‌ریزی توسعه گردشگری

مطالعه موردی: شهر قائن

سیده الهام داوری، دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

مرضیه امینی، دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)

amini۷۳۸۰@gmail.com

پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۱۱

دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۰

چکیده

گردشگری یکی از ابزارهای مهم توسعه در جهان شناخته شده است. بسیاری از کشورهای جهان در سیاست‌ها و برنامه‌های کشور به گردشگری به عنوان ابزاری مؤثر برای ادامه روند توسعه سیاسی، فرهنگی و اقتصادی توجه خاصی مبذول می‌نمایند. پژوهش حاضر به منظور برنامه‌ریزی گردشگری شهر قائن بر پایه روش آینده پژوهی انجام گرفته شده است. پژوهش حاضر از لحاظ نوع کاربردی، از نظر هدف توصیفی-تحلیلی و از حیث روش ترکیبی از روش‌های کتابخانه‌ای و پیمایشی و مبتنی بر رویکرد آینده-پژوهی می‌باشد. قلمرو پژوهش شهر قائن بوده است. جامعه آماری این پژوهش حاضر ۱۵ نفر از کارشناسان گردشگری، برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای و دستگاه‌های اجرایی شهر قائن است. جهت تجزیه تحلیل داده‌ها از روش دلفی، ماتریس اثرات متقاطع (میک-مک) و مدل کیفی شوارتز استفاده شده است. نتایج حاصل از تحقیق به تفکیک ابعاد بدین صورت بوده است: ۵ عامل (گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری، سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری، تصدی‌گری دولت، نیروی انسانی متخصص، وجود دفاتر گردشگری، احداث و تقویت زیرساخت‌های گردشگری) به عنوان عوامل کلیدی که بیشترین تاثیر را برای سناریوی مطلوب در مسیر تحقق گردشگری شهر قائن در افق ۱۴۰۴ انتخاب گردید. نوآوری تحقیق حاضر در موضوع و همچنین مدل استفاده شده در تجزیه و تحلیل‌های تحقیق است.

واژگان کلیدی: گردشگری، آینده پژوهی، Micmac، مدل کیفی شوارتز، شهر قائن

بیان مساله

بشر در طول تاریخ همواره بر اساس کنش درونی، شیفته کشف آینده و رمز گشایی آن بوده است. این سؤال ها که «آیا آینده قابل تغییر هست»، «آیا آینده تداوم حال و گذشته خواهد بود» و «چه اتفاقی در آینده ممکن است روی دهد» تاکنون چالش های عمده فکری برای برنامه ریزی مدیران بوده است. آنان رویکردهای مختلفی برای رویارویی با مسائل آینده به کار بسته اند که اغلب بر پایه تحلیل روندهای گذشته و ادامه آن در آینده بوده است. اما در آغاز هزاره سوم علم آینده نگاری، بررسی ها و پژوهش های پراکنده و غیر منسجم در حوزه ی برنامه ریزی برای آینده را به علم مدون با اصول و مبانی استوار و روش های دقیق تبدیل کرده است. که با بکارگیری آن می توان علاوه بر تحلیل روندهای گذشته، به کشف، ابداع و ارزیابی آینده ممکن، محتمل و مطلوب نیز دست یافت و یا در صورت لزوم تغییر داد (زالی و همکاران، ۱۳۹۱:۱). امروزه آینده نگاری به طور گسترده ای به کار گرفته میشود. این واژه طیف وسیعی از رویکردهایی است که باعث بهبود فرایند تصمیم گیری میشوند، رویکردهایی که تفکر درباره آینده بلندمدت را به همراه دارند (خیرگو و شکر، ۱۳۹۰:۱۱۰).

لذا تصمیم گیرندگان حوزه جغرافیا و برنامه ریزی شهری و منطقه ای در جهان پر از تغییر و تحول، نیازمند توسعه رهیافت های جدید پیش بینی و آمادگی برای آینده هستند. در این میان، یکی از این موضوعات مهم و اساسی که نقش بسیار مهمی در توسعه اقتصادی شهرها و روستا دارد و می تواند با آینده نگری و طراحی سناریو منجر به بهبود رشد اقتصادی و بالا رفتن کیفیت زندگی افراد شود، مقوله توسعه صنعت گردشگری است. (ختایی و همکاران، ۱۳۸۷:۳). در واقع امروزه گردشگری در حال تبدیل شدن به یکی از ارکان اصلی اقتصاد تجاری جهان است و بسیاری از برنامه ریزان از آن به عنوان رکن اصلی توسعه یاد می کنند. گردشگری یکی از فعالیت های مهمی است که در دهه های اخیر از جایگاه ویژه ای در توسعه اقتصادی برخی کشورها برخوردار بوده است (میرکتولی و همکاران، ۱۳۹۰:۱۳۸)، به طوری که اقتصاد دانان آن را صادرات نامرئی نامیده اند (تقدیسی و همکاران، ۱۳۹۴:۲). در واقع توریسم در جهان امروز به عنوان یک صنعت مطرح است که به مانند همه صنایع دیگر احتیاج به لوازم و ابزارهای خاصی داشته و برای رشد و پیشرفت احتیاج به پژوهش و تحقیق دارد (کاظمی، ۱۳۸۶:۴). در واقع گردشگری در بسیاری از کشورهای جهان، یکی از پیچیده ترین کسب و کارهای بشری می باشد و به عنوان فعالیتی چند وجهی دارای کارکردها و اثرات مثبت گوناگون است که از جمله آنها می توان به اشتغال زایی، کسب درآمد، جذب ارز و تقویت زیرساخت ها و ... اشاره کرد (قادری و همکاران، ۱۳۹۰:۲). از آنجایی که یکی از محورهای مطرح شده در سند توسعه کشور، گردشگری می باشد. در زمینه اکوتوریستی در میان ۹ کشور برتر، جاذبه های گردشگری جز ده کشور اول، از لحاظ تنوع گردشگری در زمینه اکوتوریستی

در میان ۹ جز ۱۰ کشور اول، تنوع صنایعدستی جز سومین کشور و از نظر تنوع اقلیمی جز دومین کشورهای جهان است. اما با وجود اهمیت بی بدیل صنعت گردشگری در توسعه و شکوفایی اقتصادی و با علم به اینکه کشور ایران از حیث جاذبه‌های فرهنگی، هنری و غیره در زمره شگفت‌انگیزترین ممالک جهان به شمار می‌آید، این بخش مهم از اقتصاد آنطور که باید در کشور ما مورد توجه، برنامه‌ریزی و مدیریت قرار نگرفته است و نتوانسته از مزایای آن علیرغم دارا بودن پتانسیل‌های بالا جهت توسعه اقتصادی و توسعه مناطق کشور بهره‌گیرد. زیرا ایران به لحاظ داشتن ابنیه و آثار تاریخی جزء چند کشور نخست دنیا می‌باشد (نظم فرو علی بخشی، ۱۴۰۰: ۶۱). در این راستا شهر قائن از جمله شهرهای است که دارای پتانسیل و شرایط آب و هوایی متنوع برای جلب گردشگران داخلی و خارجی می‌باشد، ولی هنوز آنچنان که باید نتوانسته منجر به رشد و توسعه صنعت گردشگری و همچنین به منبعی برای درآمد زایی افراد در این شهر تبدیل شود. وجود جاذبه‌های گردشگری در زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی شهر قائن می‌تواند زمینه‌های رشد و توسعه اقتصادی بخش‌های مختلف اقتصادی، زیست محیطی، اجتماعی و رفاه شهری را در این شهر فراهم آورد و به عنوان یک قطب مهم گردشگری در استان خراسان جنوبی و در سطح کلان و ملی مطرح شود. ولیکن فقدان رویه مشخص مدیریتی و نداشتن برنامه منظم و منسجم و عدم آینده‌نگری جهت توسعه گردشگری در استان باعث شده تا علیرغم پتانسیل‌های آن گام مثبتی در جهت توسعه آن برداشته نشود و قابلیت‌های آن، آنطور که باید مورد بهره‌برداری قرار نگیرد. لذا لزوم برنامه‌ریزی و آینده‌پژوهی برای موفقیت در زمینه گردشگری شهر قائن امری ضروری است. با توجه به آنچه ذکر گردید پژوهش حاضر با هدف برنامه‌ریزی توسعه گردشگری شهر قائن مبنی بر رویکرد آینده‌پژوهی در راستای پاسخگویی به پرسش‌های زیر انجام گرفته است پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهر قائن براساس مدل کیفی شوارتز کدام هستند؟

پیشینه پژوهش

در رابطه با گردشگری و آینده‌پژوهی مطالعات متعددی انجام گرفته است در ادامه به چند نمونه اشاره شده است: مانوئل و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان نگرش ساکنان و اتخاذ رفتارهای طرفدار گردشگری در جزایر کیپ ورد به این نتیجه رسیده‌اند که، بین رفتار استقبال ساکنان از گردشگران و رفتارهای گردشگران رابطه معناداری وجود دارد. و برای رسیدن به منافع شخصی و اقتصادی در بحث گردشگری، نیازمند شناخت رفتارهای گردشگران و ساکنان مقصد گردشگری است. رامانا و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهشی مزایایی استراتژیک را شناسایی و جایگاه و روابط بین آنها را شرح داده‌اند. سپس با کمک روش مدلسازی ساختاری این مزایا دسته‌بندی شده‌اند. تعداد ۰۱ عامل شناسایی و سپس در ۱۱ گروه دسته‌بندی شده‌اند.

پیتر و همکاران (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان رشد بهره وری و درآمد در بخش گردشگری جهانی به این نتیجه رسیده اند که، با افزایش در بهره وری نیروی کار، تقاضا برای گردشگری مثبت و رشد و اثرات مفیدی خواهد داشت، در غیر این صورت منجر به نتایج منفی خواهد شد. کوجاوا (۲۰۱۷) در مقاله ای با عنوان گردشگری معنوی به عنوان یک تلاش؛ گردشگری معنوی را در سه بخش مورد بررسی قرار داد، در بخش اول دلیل سفر برای رشد معنوی به عنوان مخالف مفهوم سنتی زیارت معنوی مطرح شده، بخش دوم به نوع شناسی موجود در سفرهای معنوی نگاه می کند و در بخش سوم بحث های علمی را با گزیده های کوتاه از سه خاطرات سفر معنوی ادبی عنوان می کند.

مافی و سقایی در سال (۲۰۰۹) در مطالعه ای با عنوان "کاربرد مدل MS-SWOT در تحلیل مدیریت گردشگری مطالعه موردی: کلان شهر مشهد" در چارچوب مدل استراتژیک SWOT و مدل MS-SWOT به بررسی و تحلیل سه سازمان مرتبط با مدیریت گردشگری یعنی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، آستان قدس رضوی و شهرداری پرداختند و به این نتایج دست یافتند که تنها سازمان با عملکرد مثبت در زمینه مدیریت گردشگری، شهرداری مشهد است. اما سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و سازمان آستان قدس رضوی در مدیریت گردشگری کلان شهر مشهد ضعیف عمل نموده و با چالش ها و تهدیدهای برون سیستمی بسیاری روبرو می باشد.

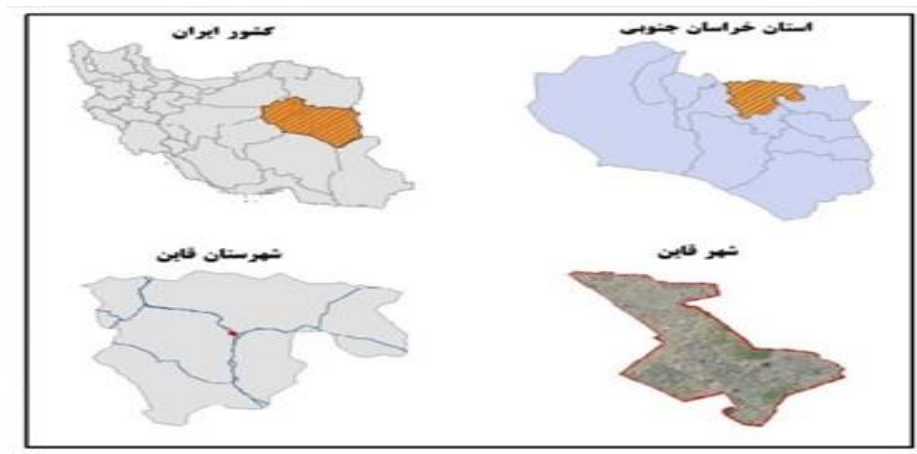
یومن و همکاران در مقاله ای با عنوان گردشگری اسکاتلند: سناریو و چشم اندازها که در سال ۲۰۰۵ چاپ شده است چهار سناریو از آینده را برای اسکاتلند ایجاد می کنند. یک سناریوی 'پویایی' اقتصاد گردشگری ایجاد می کند و صنعت گردشگری را به صنعت شماره یک در اسکاتلند تبدیل می کند. و فرصت را در اسکاتلند به حداکثر رساندن پتانسیل خود در جهت تبدیل کردن صنعت گردشگری به صنعت اول و ابدی اسکاتلند می داند.

حافظ نیا و رمضانی دارابی در سال ۱۳۸۲ در مقاله ای با عنوان بررسی تطبیقی بازتاب های فضایی سیاست های گردشگری در قبل و بعد از انقلاب اسلامی مطالعه موردی: بابل سر بیان می کند که تفاوت در ارزش ها و ایدئولوژی در دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی روی سیاست گذاری های گردشگری تأثیر داشته است. از سوی دیگر تأسیسات مربوط به گردشگری و مشاغل مرتبط به آن ها در دوره دوم روند افزایشی را نشان می دهد. البته انواع آلودگی های سواحل نیز در بعد از انقلاب اسلامی نسبت به قبل بیشتر شده است. افخمی و همکاران (۱۳۸۶)، در پژوهشی با عنوان شناسایی عوامل مؤثر بر رضایت گردشگران میراث از مجموعه جهانی شیخ صفی الدین اردبیلی به این نتیجه رسیده اند که رضایت گردشگران از محوطه های میراث، برای متولیان و مسئولان میراث فرهنگی کشور تا حال، موضوعیت نداشته و امر مهمی تلقی نشده است. مرور مطالعات انجام شده محققان پیشین در رابطه با گردشگری در زمینه های مختلف (ورزشی، پز

شکی، معنوی، بناهای تاریخی) استان خراسان جنوبی و شهرقائن مطالعاتی صورت گرفته شده است. اما در بیشتر این مطالعات و بررسی های به عمل آمده تنها به بررسی وضع موجود شهر و بررسی نقاط قوت و ضعف بسنده نموده اند. نوآوری این پژوهش استفاده از رویکرد نوین آینده پژوهی و مدل کیفی شوارتز با استفاده از نرم افزار میک مک در جهت برنامه ریزی گردشگری در شهر قائن بوده است که در حال حاضر در این رابطه پژوهشی صورت گرفته نشده است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهرستان قاینات، از شهرستان های استان خراسان جنوبی است که دارای سه بخش مرکزی، سده و نیمبلوک می شد. این شهرستان از شمال به شهرستانهای خواف و گناباد از استان خراسان رضوی، از غرب به شهرستان باسرایان، از جنوب به شهرستان بیرجند و از شرق به شهرستان زیرکوه محدود شده است. بر پایه سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ جمعیت این شهر ۴۲،۳۲۳ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). قاین یکی از شهرهای استان خراسان جنوبی و مرکز شهرستان قائنات در ایران و دومین شهر بزرگ خراسان جنوبی است این شهر به دلیل زعفران و زرشک مرغوب آن دارای شهرت جهانی است (شهرداری قائن، ۱۴۰۱).

نقشه ۱: موقعیت شهر قاین در خراسان جنوبی و ایران

(منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و بر اساس ماهیت، توصیفی-تحلیلی است. در پژوهش حاضر جمع‌آوری اطاعات به صورت (اسنادی، منابع کتابخانه‌ای، مجله‌های علمی و میدانی (پرسشنامه) بوده است. از ابزار پرسشنامه به جهت استخراج پیشران‌های کلیدی مؤثر در شکل‌گیری توسعه گردشگری شهر قائن، در قالب پرسشنامه شوارتز تهیه و در بین اعضای جامعه آماری پژوهش در این بخش کلیه کارشناسان مرتبط با گردشگری و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای می‌باشد که به دلیل مشخص نبودن تعداد جامعه جهت نمونه‌گیری از میان آنها ۱۵ نفر به صورت هدفمند انتخاب و مورد پرسشگری قرار گرفته شده است. طراحی و تکمیل پرسشنامه در پژوهش حاضر از چهار بخش تشکیل شده است.

در بخش اول با استفاده از روش دلفی در کنار پویش محیطی، عوامل مؤثر در توسعه گردشگری استخراج و در نهایت ۱۹ عامل مؤثر از بین آنها شناسایی شده گردیده است. در مرحله دوم، ابتدا از طریق پرسش‌نامه و به روش فوکوس گروه به جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز پرداخته شده است. جامعه آماری پژوهش شامل کارشناسان و مسئولین متخصص در حوزه شهری بوده‌اند. در این مرحله از کارشناسان خواسته شده بود که مهم‌ترین عوامل کلیدی در توسعه صنعت گردشگری قائن را در مشخص نمایند. سپس از نرم افزار میک مک برای استخراج عوامل اصلی تاثیرگذار برای توسعه گردشگری شهر قائن بکار گرفته است. تفکر اصلی حاکم برای این سیستم تفکر سیستمی است. از این رو، عوامل اصلی مؤثر بر توسعه گردشگری قائن را در سطر و ستون‌هایی ماتریسی با ابعاد 19×19 قرار داده سپس برای تاثیر هر عامل بر عامل دیگر به صورت پرسش‌نامه به کارشناسان تحویل داده شده. کارشناسان به ترتیب میزان تاثیرگذاری هر عامل را در سطر را بر هر عامل در ستون بر اساس طیف صفر تا سه (صفر = بی تاثیر، یک = تاثیر کم، دو = تاثیر متوسط، سه = تاثیر زیاد) ارزش‌گذاری کرده‌اند. در واقع آنها با این ارزش‌گذاری مشخص می‌کنند که هر عامل در آینده چه اندازه می‌تواند بر عوامل دیگر در توسعه گردشگری شهر قائن تاثیرگذار باشد در بخش سوم، پرسش‌نامه‌ای دیگر جهت استخراج وضعیت‌های متصور برای آینده هر کدام از عوامل کلیدی طراحی شده بود و در آخر با تنظیم پرسشنامه‌ای دیگر به صورت دودویی به وزن‌بندی نهایی سناریوها به وسیله کارشناسان اقدام شده است. همچنین در راستای انجام پژوهش و تجزیه و تحلیل داده‌ها از تکنیک‌های آینده‌پژوهی مدل دلفی کارشناسانه و نرم افزار MIC MAC الگوی شوارتز جهت ارائه رویکردهای مدیریت استراتژیک و آینده‌پژوهی بهره گرفته شده است.

یافته های تحقیق

انتخاب نهایی عوامل اصلی موثر بر توسعه گردشگری شهر قائن

شهرها همواره تحت تاثیر نیروها و عوامل گوناگونی شکل گرفته و گسترش می یابند، شهر اساس پدیده های اجتماعی و اقتصادی است. شهرها با تحولات اجتماعی، جابجایی های جمعیتی، تغییرات اقتصادی و نوآوری فن شناختی، دگرگون میشوند. با افزایش جمعیت نیز فعالیت ها و سرمایه گذاری ها توسعه می یابد و نظام سازمان کالبدی دچار تغییر می گردد (دلیر و هوشیار، ۱۳۸۵: ۲۱۴). در این مرحله با توجه به مطالب گفته شده عوامل اصلی موثر بر توسعه گردشگری قائن را در سطر و ستون هایی ماتریسی با ابعاد ۱۹*۱۹ قرار داده سپس برای تاثیر هر عامل بر عامل دیگر به صورت پرسش نامه به کارشناسان تحویل داده شده است. کارشناسان به ترتیب میزان تاثیرگذاری هر عامل را در سطر را بر هر عامل در ستون بر اساس طیف صفر تا سه (صفر= بی تاثیر، یک= تاثیر کم، دو= تاثیر متوسط، سه= تاثیر زیاد) ارزش گذاری کرده اند. در واقع آنها با این ارزش گذاری مشخص می کنند که هر عامل در آینده چه اندازه می تواند بر عوامل دیگر در توسعه گردشگری شهر قائن تاثیرگذار باشد، داده ها ابتدا وارد نرم افزار میک مک شد سپس با توجه به نتایج خروجی از این تحلیل خواهد شد. درجه پرشدگی ماتریس ۸۹/۷۵ درصد است که نشان می دهد عوامل انتخاب شده تاثیر زیاد و پراکنده ای بر یکدیگر داشته در حقیقت سیستم از وضعیت ناپایداری برخوردار بوده است.

از مجموع ۳۲۴ رابطه ماتریسی قابل ارزیابی، ۱۴۶ رابطه، معادل ۴۵،۰۶ درصد دارای اثرات متقاطع سه، روابط عامل های کلیدی بسیار زیاد بوده است، از تاثیرگذاری و تاثیرپذیری زیادی برخوردار بوده اند. ۱۳۸ رابطه معادل ۴۲،۵ درصد دارای اثرات متقاطع ۲ بوده، یعنی نقش تقویت کننده داشته اند بدین معنی که رابط تاثیرگذار نسبتا متوسط داشته اند. ۴۰ رابطه معادل ۱۲،۳ درصد دارای اثرات متقاطع ۱ بوده، عددشان یک بوده است بدین معنی که ضعیفی نسبت به هم داشته اند، ۳۷ رابطه معادل ۱۱،۴ درصد از اثرات متقاطع صفر برخوردارند، این به معنای آن است عوامل بر یکدیگر تاثیر نداشته یا از یکدیگر تاثیر نپذیرفته اند. بطور کلی از جدول بالا می توان نتیجه گرفت که اکثر روابط بین متغیرها دارای رتبه ۳ یا بسیار قوی برآورد می گردد.

جدول شماره ۲: نتایج حاصل از تاثیر متغیرها

ابعاد ماتریس	تکرار	بدون تاثیر (تعداد صفر)	تاثیرگذار (۱)	تقویت کننده (۲)	توانمند ساز (۳)	تعداد P	درجه شدگی	پر	جمع
۱۹	۲	۳۷	۴۰	۱۳۸	۱۴۶	۰	۸۹،۷۵		۳۲۴

از طرف دیگر ماتریس بر اساس شاخصهای آماری با ۲ بار چرخش دادهای از مطلوبیت و بهینه شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار می باشد به طوریکه هم ماتریس اثرات مستقیم و هم ماتریس تاثیرات بالقوه مستقیم به ترتیب ۹۰ و ۹۱ درصد بوده که حاکی از روایی بالای پرسشنامه و پاسخهای آن است.

جدول ۳: درجه مطلوبیت ماتریس‌ها

Iteration	Influence	Dependence
۱	۹۱%	۹۰%
۲	۱۰۰%	۱۰۱%

شناسایی عوامل کلیدی موثر در گردشگری شهر قائن

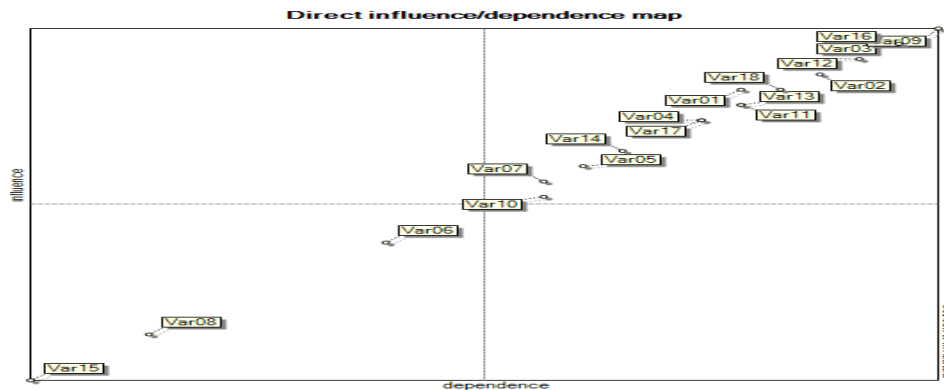
برای شناسایی مهم‌ترین شاخص‌های مهم در توسعه صنعت گردشگری شهر قائن ۱۹ شاخص، از طریق تفحص در پژوهش‌های انجام گرفته شده است. از طریق کارشناسان و مدیران اجرایی در ۵ بخش و ۱۹ شاخص کلیدی با پهنای ماتریس ۱۹*۱۹ مبتنی بر تحلیل اثرات متقاطع تنظیم شده است.

جدول ۴: مشخصات عوامل اولیه مؤثر توسعه صنعت گردشگری شهر قائن و طبقه بندی آنها

اجتماعی	مهاجرت روستا شهری. دفاتر گردشگری. بانک اطلاعاتی و نظام آمار در حوزه گردشگری. نقش نهادهای مدنی و سمن ها..
سیاسی	تصدیگری دولت. مدیریت هماهنگ گردشگری. میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی
اقتصادی	افزایش سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری. گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشی بر گونه های گردشگری. شبکه حمل و نقل شهری و منطقه ای. هماهنگی بخش خصوصی با بخش های دولتی. توسعه زیر ساخت هتلداری و بوم گردی. احداث و تقویت زیر ساخت های گردشگری
زیست محیطی	خشکسالی و بحران آب. تغییرات اقلیمی
فناوری	. توسعه اینترنت اشیا. توسعه شبکه های اجتماعی. توسعه اپلیکیشن های موبایلی. نیروی انسانی متخصص

تحلیل تأثیرات غیرمستقیم متغیرها در همدیگر

در این روش هرکدام از روابط متغیرها توسط نرم افزار به توان‌های ۲، ۳، ۴، ۵ و ... رسانده و بر این اساس اثرات غیرمستقیم متغیرها سنجیده می شود. نحوه توزیع و پراکنش متغیرها بر اساس تأثیرات غیرمستقیم نیز نشان از ناپایداری سیستم دارد و مجدد پنج دسته از متغیرهای کلیدی یا تأثیرگذار، تأثیرپذیر، دو وجهی، تنظیمی و مستقل شناسایی خواهند شده است.

نقشه ۴: نقشه پراکندگی متغیرها غیرمستقیم و جایگاه آن‌ها در محور تاثیرگذاری - تاثیرپذیری

متغیرهای ریسک

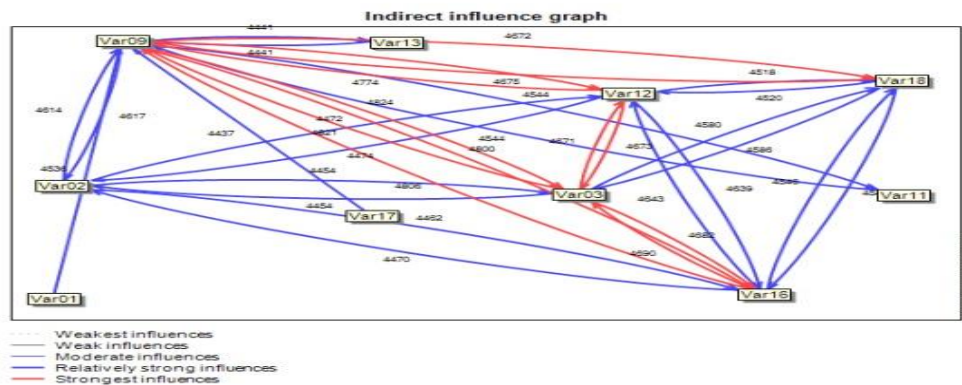
این متغیرها در نمودار حول و حوش ناحیه شمال شرقی نمودار قرار دارند و ظرفیت بالایی جهت تبدیل شدن به بازیگران کلیدی سیستم را دارا هستند. از جمله این متغیرها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: مهاجرت روستا شهری (۱)، وجود دفاتر گردشگری (۲)، سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری (۳)، بانک اطلاعاتی و نظام آمار در حوزه گردشگری (۴)، نقش نهادهای مدنی و سمن‌ها (۵)، گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه‌های گردشگری (۹)، شرکت‌های حمل و نقل شهری و منطقه‌ای (۱۰)، هماهنگی بخش خصوصی با بخش‌های دولتی (۱۱)، تصدی‌گری دولت (۱۲)، میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی (۱۳)، مدیریت هماهنگ (۱۴)، نیروی انسانی متخصص (۱۶)، توسعه زیرساخت‌های هتلداری و بوم‌گردی (۱۷)، احداث و تقویت زیرساخت‌های گردشگری (۱۸)، شبکه‌های اجتماعی (۷) این متغیرهای ریسک را می‌توان مربوط به وضعیت اقتصادی، اجتماعی و سپس سیاسی شهر قائل دانست.

متغیرهای مستقل

این متغیرها که در قسمت جنوب غرب نقشه قرار دارند دارای تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری پایین هستند و با توجه به ناپایداری سیستم بیشتر متغیرها دارای ماهیت خروجی سیستم هستند. باید به نوعی آن‌ها را متغیرهای خروجی مستقل نامید. متغیرهای مستقل در حالت غیرمستقیم شامل اینترنت اشیاء (۶)، اپلیکیشن‌های موبایلی (۸)، خشک‌سالی و بحران آب (۱۵) است.

متغیرهای تنظیمی

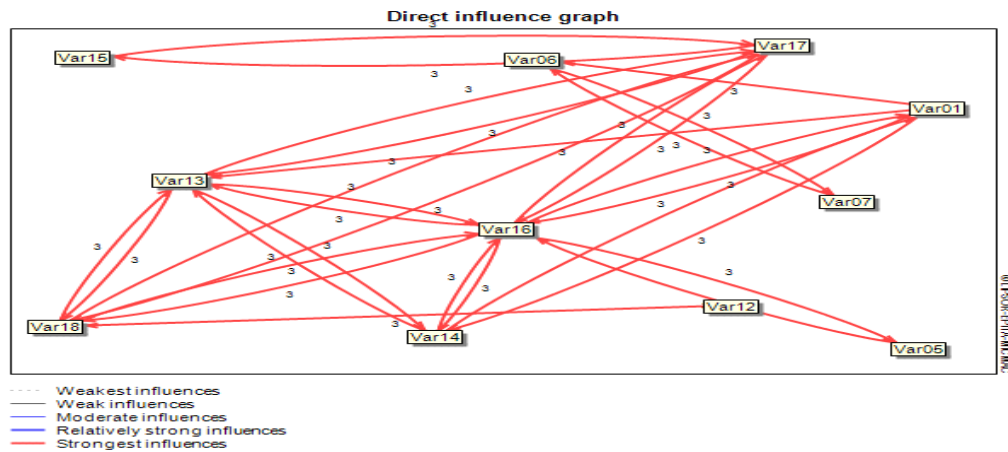
این متغیرها در نزدیکی مرکز ثقل صفحه قرار دارند و در نمودار حاضر این متغیرها ۱ مورد می باشد. متغیرهای این گروه شامل این متغیر می باشد: شرکت های حمل و نقل شهری و منطقه ای با بررسی و خروجی به نقشه تأثیرات غیرمستقیم (شماره ۵)، می توان فهمید که از ۱۹ متغیر بین ۶ متغیر روابط تأثیر و تأثر بسیار قوی به وجود آمده است. تأثیرپذیرترین متغیرها: سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری (۳) و سپس گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه های گردشگری (۹) است.

نقشه ۵: روابط غیر مستقیم بین متغیرها (بسیار قوی)

منبع: یافته های تحقیق

با توجه به نقشه شماره ۶ روابط مستقیم متغیرهای توسعه گردشگری فائز، می توان گفت از ۱۹ متغیر پژوهش، بین ۱۱ متغیر روابط بسیار قوی تأثیر وجود دارد. تأثیرپذیرترین متغیر میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی (۱۳) می باشد که بیشترین تأثیر را در مقایسه با متغیرهای دیگر گرفته است و می توان متغیر هدف را نیز شناخت و در رتبه دوم متغیر توسعه زیر ساخت های هتلداری و بوم گردی (۱۷) قرار می گیرد. سپس احداث و تقویت زیرساخت های گردشگری و متغیرهای نیروی انسانی متخصص تأثیرگذارترین متغیرها شناسای شده اند.

نقشه ۶: روابط مستقیم بین متغیرها (بسیار قوی)

منبع: یافته های تحقیق

جدول شماره ۵: رتبه تاثیرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرها برهمدیگر به تفکیک تاثیر پذیر و تاثیر گذار

رتبه	شاخص	تاثیر گذاری مستقیم	شاخص	تاثیر پذیری مستقیم	شاخص	تاثیر گذاری غیر مستقیم	شاخص	تاثیر پذیری غیر مستقیم
۱	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه های گردشگری (۹)	۶۳۶	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه های گردشگری ۹	۶۳۶	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر ۰۹	۶۲۸	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر ۰۹	۶۲۸
۲	سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری ۰۳	۶۲۳	سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری ۳	۶۲۳	سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری ۳	۶۱۳	سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری ۳	۶۱۳
۳	تصدی گری دولت ۱۲	۶۱۰	تصدی گری دولت ۱۲	۶۱۰	نیروی انسانی متخصص ۱۶	۶۰۹	نیروی انسانی متخصص ۱۶	۶۰۸
۴	نیروی انسانی متخصص ۱۶	۶۱۰	نیروی انسانی متخصص ۱۶	۶۱۰	تصدی گری دولت ۱۲	۶۰۷	تصدی گری دولت ۱۲	۶۰۷
۵	وجود دفاتر گردشگری ۰۲	۵۹۶	وجود دفاتر گردشگری ۰۲	۵۹۶	احداث و تقویت زیرساخت های گردشگری ۱۸	۵۹۴	احداث و تقویت زیرساخت های گردشگری ۱۸	۵۹۳
۶	احداث و	۵۹۶	احداث و تقویت	۵۹۶	وجود دفاتر	۵۸۵	وجود دفاتر	۵۸۶

	تقویت زیرساخت های گردشگری ۱۸		زیرساخت های گردشگری ۱۸		گردشگری ۰۲		گردشگری ۰۲	
۷	مهاجرت روستا شهری ۰۱	۵۸۳	مهاجرت روستا شهری ۰۱	۵۷۰	هماهنگی بخش خصوصی با بخش های دولتی ۱۱	۵۷۷	هماهنگی بخش خصوصی با بخش های دولتی ۱۱	۵۷۷
۸	هماهنگی بخش خصوصی با بخش های دولتی ۱۱	۵۷۰	هماهنگی بخش خصوصی با بخش های دولتی ۱۱	۵۷۰	مهاجرت روستا شهری ۰۱	۵۷۵	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی ۱۳	۵۶۴
۹	بانک اطلاعاتی و نظام آمار در حوزه گردشگری ۰۴	۵۵۷	Var ۰۴	۵۵۷	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی ۱۳	۵۶۴	توسعه زیر ساخت های هتلداری و بوم گردی ۱۷	۵۶۲
۱۰	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی ۱۳	۵۵۷	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی ۱۳	۵۵۷	توسعه زیر ساخت های هتلداری و بوم گردی ۱۷	۵۶۲	مهاجرت روستا شهری ۰۱	۵۶۲
۱۱	توسعه زیر ساخت های هتلداری و بوم گردی ۱۷	۵۵۷	توسعه زیر ساخت های هتلداری و بوم گردی ۱۷	۵۵۷	بانک اطلاعاتی و نظام آمار در حوزه گردشگری ۲۰۴	۵۵۴	بانک اطلاعاتی و نظام آمار در حوزه گردشگری ۰۴	۵۵۶
۱۲	نقش نهادهای مدنی و سمن ها ۰۵	۵۰۳	نقش نهادهای مدنی و سمن ها ۰۵	۵۰۳	مدیریت هماهنگ ۱۴	۵۲۸	مدیریت هماهنگ ۱۴	۵۲۷
۱۳	مدیریت هماهنگ ۱۴	۵۰۳	مدیریت هماهنگ ۱۴	۵۰۳	نقش نهادهای مدنی و سمن ها ۰۵	۵۰۰	نقش نهادهای مدنی و سمن ها ۰۵	۵۰۰
۱۴	شبکه های اجتماعی ۰۷	۴۷۷	شرکت های حمل و نقل شهری و منطقه ای ۱۰	۴۹۰	شرکت های حمل و نقل شهری و منطقه ای ۱۰	۴۸۴	شرکت های حمل و نقل شهری و منطقه ای ۱۰	۴۹۷
۱۵	شرکت های	۴۷۷	شبکه های اجتماعی	۴۷۷	شبکه های	۴۷۵	شبکه های	۴۷۴

	اجتماعی ۰۷		اجتماعی ۰۷		اجتماعی ۰۷		اجتماعی ۰۷
۴۵۱	اینترنت اشیاء ۰۶	۴۵۱	اینترنت اشیاء ۰۶	۴۵۰	اینترنت اشیاء ۰۶	۴۵۰	اینترنت اشیاء ۰۶
۳۸۳	تغییرات اقلیمی ۱۹	۳۸۳	تغییرات اقلیمی ۱۹	۳۸۴	تغییرات اقلیمی ۱۹	۳۸۴	تغییرات اقلیمی ۱۹
۳۵۷	اپلیکیشن های موبایلی ۰۸	۳۵۷	اپلیکیشن های موبایلی ۰۸	۳۵۸	اپلیکیشن های موبایلی ۰۸	۳۵۸	اپلیکیشن های موبایلی ۰۸
۳۴۵	خشکسالی و بحران آب ۱۵	۳۴۵	خشکسالی و بحران آب ۱۵	۳۴۴	خشکسالی و بحران آب ۱۵	۳۴۴	خشکسالی و بحران آب ۱۵

جدول شماره ۶: عوامل تاثیرگذار (پیشران های شگفت انگیز)

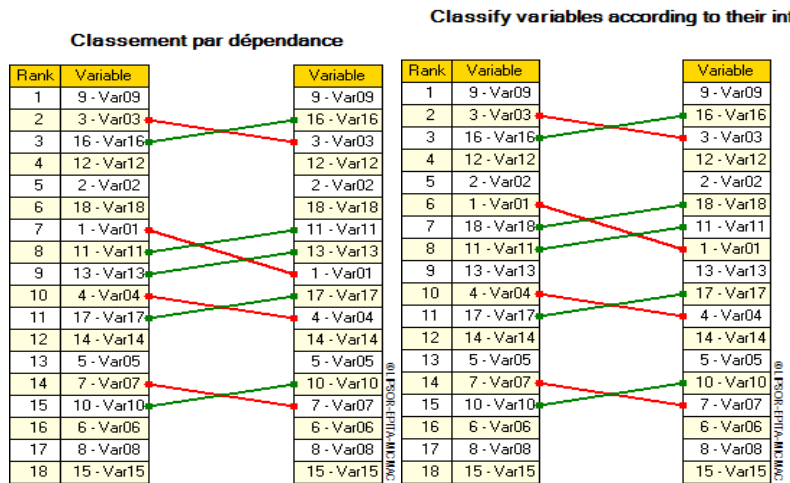
از میان ۱۸ عامل بررسی شده، عوامل و متغیرهایی در روش تاثیرات مستقیم و هم در روش تاثیرات غیرمستقیم به دست آمدند که به شرح جدول ذیل می باشند:

ردیف	عوامل کلیدی (تاثیرات مستقیم)	عوامل کلیدی (تاثیرات غیر مستقیم)
۱	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه های گردشگری	گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه های گردشگری
۲	سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری	سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری
۳	تصدی گری دولت	نیروی انسانی متخصص
۴	نیروی انسانی متخصص	تصدی گری دولت
۵	وجود دفاتر گردشگری	احداث و تقویت زیرساخت های گردشگری
۶	احداث و تقویت زیرساخت های گردشگری	وجود دفاتر گردشگری
۷	مهاجرت روستا شهری	هماهنگی بخش خصوصی با بخش های دولتی
۸	هماهنگی بخش خصوصی با بخش های دولتی	مهاجرت روستا شهری
۹	بانک اطلاعاتی و نظام آمار در حوزه گردشگری	میزان واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی

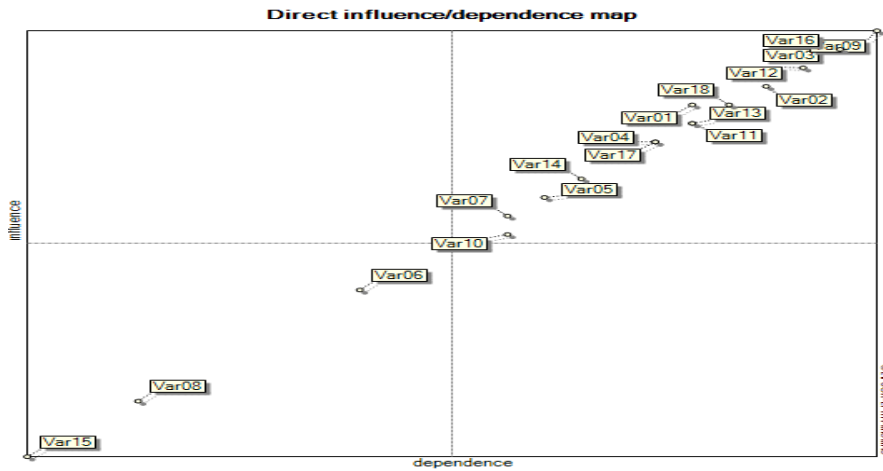
تحلیل جابجایی متغیرها

تاثیر هر متغیر بر متغیر دیگر از دو طریق اعمال می شود: ۱- از طریق اثرگذاری مستقیم بر متغیر دیگر ۲- از طریق متغیر سوم و یا اثر گذاری غیر مستقیم. بر اساس میزان اثر گذاری و اثر پذیری مستقیم و غیر مستقیم، پراکنش متغیرها در صفحه تاثیرگذاری و تاثیرپذیری تغییر کرده و احتمال جابجایی متغیرها وجود دارد. خروجی مدل برای جابجایی

متغیرها نشان دهنده این است که بر اساس روابط غیر مستقیم بین متغیرها، قدرت تاثیر پذیری متغیرهای تاثیرپذیر بیشتر شده و از طرف دیگر تاثیر پذیری متغیرها افزایش یافته است.

شکل ۲: مقایسه تغییرات طبقه بندی متغیرها بر اساس میزان تاثیرپذیری مستقیم و غیر مستقیم

منبع: یافته های تحقیق

انتخاب نهایی عوامل اصلی موثر بر توسعه گردشگری شهر قائن

گردشگری به عنوان صنعتی درآمدزا مورد توجه بسیاری از کشورها و شهرها قرار گرفته است. یکی از مقصدهای مهم گردشگری خراسان، شهر قائن است که به واسطه برخورداری از ظرفیت های تاریخی، فرهنگی و طبیعی سالانه پذیرای

تعدادی از گردشگران است. در حال حاضر دو سازمان متولی امور گردشگری در قائل هستند از جمله این سازمان ها می توان به سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهر قائن و شهرداری اشاره کرد. در این مطالعه از میان ۱۹ عامل بررسی شده در این پژوهش با توجه به اطلاعات به دست آمده از تحلیل میزان اثرگذاری مستقیم متغیرها بر یکدیگر و با توجه به نمودارهای اثرگذاری مستقیم و غیر مستقیم ذیل، تأییدکننده این است که وضعیت پایداری سیستم صنعت گردشگری در قائن در سطح بالایی است. به گونه ای که توزیع متغیرهای کلیدی بیشتر حول محور اصلی تعیین کننده شمال شرقی قرار دارد. به اصطلاح متغیرهای مورد بررسی دارای ماهیتی بیشتر تأثیرپذیرترین می باشند.

از مهمترین دلایلی که شهر قاین را دارای وجهه ای مثبت و تاریخی می کند، برخورداری از پیشینه قوی در حوزه های یاد شده می باشد. جاذبه های گردشگری قاین در سه دسته کلی جاذبه های تاریخی، معنوی و طبیعی قابل دسته بندی هستند. آثار ملی شهرستان قاین به سه دسته آثار طبیعی (۱۷ اثر)، آثار تاریخی (۴۳ اثر) و آثار معنوی (۲ اثر) تقسیم می شوند. شهر قاین دارای ۲ موزه می باشد که شامل موزه آب و موزه مشاهیر و مردم شناسی می گردد. از صنایع دستی مهم این شهر می توان به گلیم فرش، سبد بافی، دست بافی و... اشاره کرد. شهر قاین به لحاظ امکانات گردشگری فاقد هتل است. در حدود ۲،۱ هکتار از وسعت اراضی شهر (۸،۲۹٪) در وضع موجود به کاربری جهانگردی پذیرایی و با سرانه ۸،۵ مترمربع اختصاص یافته است. وسعت این کاربری در بازنگری طرح جامع حدود ۲،۰ هکتار و سرانه ۸،۵۲ مترمربع پیش بینی شده و برای رسیدن به این میزان، حدود ۹،۳ هکتار زمین با کاربری جهانگردی پذیرایی نیاز است. سرانه مصوب شورای عالی برای این کاربری، ۸،۲ مترمربع ذکر شده است. بنابراین وضعیت موجود در مقایسه با سرانه های مصوب از وضعیت مطلوب برخوردار است. بنابراین در این حوزه از لحاظ کمی، کمبودی وجود ندارد، می بایست برای ارتقا کیفیت آن برنامه ریزی گردد. تعداد نیروی انسانی دفتر میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری قاین مجموعاً ۵ نفر است. فلذا در شهر قاین رابطه منطقی بین تحقق اهداف و ساختار نیروی انسانی متخصص میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهر وجود نداشته است، ضمن اینکه قاین از پتانسیل های بسیار بالایی برای توسعه گردشگری چه در جاذبه های تاریخی و چه در جاذبه های طبیعی برخوردار است. با عنایت به نظر کارشناسان و خبرگان ۵ عامل به عنوان عوامل اصلی موثر بر توسعه گردشگری شهر قائن انتخاب گردیده است. این عوامل شامل گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه های گردشگری، سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری، تصدی گری دولت، نیروی انسانی متخصص، وجود دفاتر گردشگری، احداث و تقویت زیرساخت های گردشگری می باشد.

در ارتباط با عوامل کلیدی نظیر کاهش تصدی گر دولت، گرایش اقتصاد استان بر تنوع بخشیدن بر گونه های گردشگری، سهم بخش خصوصی از اقتصاد گردشگری، وجود نیروهای متخصص می توان اذعان کرد که بر طبق اصل

۴۴ قانون اساسی، بسیاری از فعالیت های اقتصادی در اختیار دولت قرار دارد. این امر بیانگر آن است که قانون اساسی اجازه ورود، فعالیت و رقابت بخش خصوصی را با بخش دولتی نمی دهد. از آنجایی که بسیاری از صنایع و سازمان های بزرگ در اختیار دولت قرار دارد، فعالیت بخش خصوصی تضعیف شده و از انگیزه لازم برای سرمایه گذاری برخوردار نمی باشد. این امر چه در ابعاد داخلی و چه در ابعاد خارجی لطماتی را بر صنعت گردشگری ایران وارد نموده است. عدم تمایل بخش خصوصی به سرمایه گذاری در این بخش به علت نداشتن تأمین و تضمین مالکیت و حمایت دولت و همچنین عدم تمایل شرکت های چند ملیتی به حضور در اقتصاد ایران به دلیل منع قانونی و محدود کردن فعالیت این شرکت ها، بنا به ضرورت های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی از جمله عواملی است که مانع سرمایه گذاری خصوصی در ارتباط با رشد و توسعه صنعت گردشگری می گردد. در عین حال فراموش نباید کرد تصویب و ابلاغ سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی از سال ۱۳۸۴ ظرفیت ها و گشایش های قانونی برای حضور بخش خصوصی در عرصه گردشگری کشور ایجاد نموده است. از طرفی وجود نیروهای مخصص نیز بدلیل پتانسیل مدیریتی در حوزه برنامه ریزی، جمع آوری بانک اطلاعات گردشگری، آموزش و ایجاد فرهنگ گردشگری و.. می تواند نقش موثری در توسعه گردشگری داشته باشند.

نتیجه گیری و پیشنهادات

امروزه جریان گردشگری در جهان توسعه فراوانی یافته است، و بسیاری از کشورها از این بخش توانسته اند وضعیت خویش را تا حد درخور توجهی بهبود بخشیده و بسیاری از مشکلات خود از قبیل بیکاری، پایین آمدن سطح درآمد سرانه و کمبود درآمد ارزی را پوشش دهند. به دلیل اثرات چشمگیری که فعالیتهای گردشگری در اقتصاد مناطق پذیرنده گردشگران بر جای می گذارند، توجه فراوانی به این زمینه از فعالیتها معطوف می گردد. در این میان، مهم ترین فضاهایی که مورد بازدید و اقامت گردشگران قرار می گیرد، فضاهایی هستند که از دیر باز جذاب ترین فضاها را تشکیل می دادند. امروزه مدیران و برنامه ریزان شهر برای جذب بیشتر توریست ها، علاوه بر احداث انواع مراکز اقامتی و خرید، نسبت به بازسازی بافت های تاریخی و مراکز فرهنگی و ایجاد و احداث بافت های مدرن نیز توجه می نمایند. ذکر این نکته ضروری است که با جذب بیشتر گردشگر در محیط های شهری، مشکل کمبود بودجه شهرداری ها تا حد زیادی حل خواهد شد و شهرداری ها بهتر می توانند به وظایف قانونی خود در برابر مردم عمل نمایند.

پژوهش حاضر، نشان می دهد که در بسیاری از پژوهش های صورت گرفته شده درباره موضوع گردشگری از جمله؛ افخمی و همکاران (۱۳۹۶)، پیتر و همکاران (۲۰۱۷)، بیشتر بر وضعیت موجود و فعلی گردشگری تأکید و کمتر به

مقوله آینده محوری مبتنی بر رشد صنعت گردشگری در آینده پیش رو توجه داشته اند. همچنین در پژوهش های صورت گرفته شده مبتنی بر روش آینده نگاری از جمله، عطریان و همکاران (۱۳۹۴)، یافته ها مبتنی بر سرمایه گذاری در بخش طرح جامع گردشگری، بودجه، سیاستهای کلان، رسانه ها، سیاستهای تشویقی، قوانین و مقررات گردشگری، دانش فنی؛ شمش و همکاران (۱۳۹۵)، یافته ها مبتنی توجه بیشتر بر سرمایه گذاری در بخش گردشگری سلامت، روستاهای بکر و خوراک می باشد. در حالی که در پژوهش حاضر، یافته ها مبتنی بر توجه به نبود نیروی انسانی متخصص، طرح جامع گردشگری، تأسیسات زیربنایی، رسانه ها، خدمات رفاهی، آداب و رسوم و بخش خصوصی می باشد. در پایان برای توسعه و بهبود صنعت گردشگری شهر قائن علاوه بر ذکر محدودیت ها پیشنهاداتی به شرح زیر ارائه می شود.

محدودیت های پیش رو توسعه صنعت گردشگری قائن: ناکافی بودن مراکز اقامتی و رفاهی، فقدان زیرساخت های ضروری برای ورود و نگه داشتن گردشگر، اطلاع رسانی بسیار ضعیف از قابلیت ها و جاذبه های تاریخی و طبیعی و گردشگری برای جذب گردشگر، عدم وجود آمار ثبتی دقیق از تعداد گردشگران، میزان ماندگاری و ... شهر قائن، کمبود نیروی کارآمد، متخصص و با تجربه در زمینه گردشگری در شهر قائن، کمبود سرمایه جهت احیا و تقویت و بازسازی جاذبه های تاریخی شهر، کمبود امان های گردشگری در سطح شهر، عدم وجود برنامه ریزی و سرمایه گذاری های محلی در خصوص صنعت گردشگری، نبود پایگاه اطلاع رسانی علی رغم وجود جاذبه های تاریخی و طبیعی، ساخت و سازهای غیر مجاز در حریم آثار تاریخی

پیشنهادات به شرح زیر ارائه گردیده است:

- ✓ تدوین طرح جامع گردشگری شهر قائن؛ عدم وجود نقشه راه گردشگری برای شهر قائن به عنوان یک نقطه ضعف اساسی در توسعه صنعت گردشگری شهر قائن به حساب می آید. با تدوین و اجرایی شدن طرح جامع گردشگری شهر قائن در آینده شاهد تحول در زمینه های گردشگری و اشتغال در شهرستان خواهیم بود.
- ✓ معرفی مقاصد جدید گردشگری؛ گردشگران به دنبال مقاصد جدید برای گذران اوقات فراغت خود در سطح شهر قائن هستند و معرفی مقاصد جدید به گردشگران داخلی میتواند موجب رونق این مقاصد و به تدریج آنها را در میان انتخابهای گردشگران خارجی قرار داد. امری که میتواند همه جای شهر را به دنیا معرفی و به تبع آن درآمد صنعت گردشگری را در درآمد همه مردم شهرستان توزیع کند

- ✓ استفاده از متخصصان و نیروهای خبره و همچنین همکاری و ورود دانشگاهیان، نخبگان، پژوهشگران و دانشجویان استان و شهرستان به عرصه های مختلف توسعه صنعت گردشگری قائن
- ✓ برگزاری کلاس های آموزشی برای ارتقای فرهنگ گردشگری در جامعه بومی مبتنی بر گردشگری داخلی و خارجی
- ✓ افزایش خدمات و امکانات رفاهی و تأسیسات زیر بنایی؛ در راهبردهای مربوط به توسعه گردشگری نیازمند یک رشد متوازن خواه بود یعنی به همان نسبتی که برای افزایش آمار گردشگران و رونق گردشگری شهر قائن برنامه ریزی می شود باید زیر ساختهای مورد نیاز را نیز فراهم کرد.

منابع

- بهشتی، محمدباقر، زالی، نادر (۱۳۸۸)، شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه ای با رویکرد برنامه ریزی بر پایه سناریو (مطالعه موردی استان: آذربایجان شرقی)، نشریه برنامه ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۵، شماره ۴۱: ۱-۶۳.
- پوراحمد، احمد؛ شهبازپور، احمد؛ خلیجی، محمدعلی (۱۳۹۴)، بهره گیری از مدل های تصمیم گیری چندمعیاره در ارزیابی قابلیت های گردشگری نمونه ی موردی استان سمنان، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۶(۲۱)، ۵۰-۶۶.
- تقدیسی، احمد، وارثی، حمید رضا، احمدیان، مهدی، عسکری، حمید (۱۳۹۴)، شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری در مناطق روستایی (مطالعه موردی: مناطق روستایی شهرستان جیرفت مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال ۴، شماره ۱: ۱-۱۴.
- شورت، جان رنه (۱۳۸۱)، نظم شهری، ترجمه اسماعیل چاووشی، تهران: انتشارت دانشگاه تربیت معلم تهران.
- جلالی، محبوبه؛ خادم الحسینی، احمد (۱۳۹۴)، سطح بندی مناطق نمونه گردشگری در استان کرمان، برنامه ریزی منطقه ای، ۵(۱۷)، صص ۱۵۱-۱۶۲.
- خاکی، غلام رضا، طبائیان، سید کمال (۱۳۸۶)، میزگرد آینده شناسی ضرورتی برای ورود مقتدرانه به فردا، مجله تدبیر، قسمت ۲، شماره ۷۶: ۱۸-۲۷.
- ختایی، محمود، فرزین، محمدرضا، موسوی، علی (۱۳۸۷)، اندازه گیری کارایی هتل های شهر تهران با استفاده از روش تحلیلی پوششی داده ها. فصلنامه پژوهش های اقتصادی، دوره ۸، شماره ۲، صفحات ۱-۲.
- خزائی، سعید (۱۳۸۴)، دیده بانی مبانی و مفاهیم، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- خیرگو، منصور، شکری، زینب (۱۳۹۱)، توسعه فرایند سیاست گذاری با استفاده از راهبرد آینده نگاری، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت نظامی، دوره ۱۱، شماره ۴۲، صفحات ۷۱-۱۰۲.
- خوش فر، غلامرضا؛ اسفندیان، آزیتا، رحمانی، مریم (۱۳۹۲)، بررسی و احساس امنیت فردی و اجتماعی از دیدگاه گردشگران و عوامل مؤثر بر آن مطالعه موردی: گردشگران منطقه ی گردشگری ناهارخوران و النگره ی شهر گرگان، برنامه ریزی و توسعه گردشگری، ۲(۶)، صص ۱۸۱-۲۰۲.

قادری، رضا، هادیانی، زهره، محمدی، کاوه، ابوبکری، طاهره (۱۳۹۰)، استراتژی های برنامه ریزی های منطقه ای گردشگری با استفاده از تکنیک سوات، (مطالعه موردی: شهرستان پیرانشهر)، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال اول، شماره ۳، صص ۲۷-۴۳ کاظمی، مهدی (۱۳۸۹)، مدیریت گردشگری، انتشارات سمت، چاپ دوم.

میرکتولی، جعفر، مصدق، راضیه (۱۳۸۹)، بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی پژوهش موردی: دهستان استرآباد جنوبی)، مجله مطالعات پژوهش های شهری و منطقه ای شماره ۱۳۷: ۷-۱۵۴.

رهنما، محمدرحیم، معروفی، ایوب (۱۳۹۴)، سناریونگاری در مطالعات شهری و منطقه ای (مفاهیم، روش ها و تجارب). انتشارات مرکز پژوهش های شورای اسلامی شهر مشهد.

زالی، نادر (۱۳۹۱)، آینده نگاری راهبردی و سیاستگذاری منطقه ای با رویکرد سناریونویسی، فصلنامه علوم سیاسی، مطالعات راهبردی، دوره ۴، شماره ۵۴، ۳۳-۵۴.

زالی، نادر (۱۳۸۸)، آینده نگاری توسعه منطقه ای با رویکرد برنامه ریزی سناریو مینا (نمونه موردی: استان آذربایجان غربی). دانشگاه تبریز.

Kujawa, Joanna. ۲۰۱۷. Spiritual tourism as a quest, *Tourism Management Perspectives* ۲۴، ۱۹۳-۲۰۰, doi.org/۱۰.۱۰۱۶/j.tmp.۲۰۱۷، ۰۷، ۰۱۱ .

Martin, B. (۱۹۹۵). Foresight in science and technology. *Technology Analysis and Strategic Management*, ۲۴(۸), ۶۸-۱۳۹.

Manuel, R., Patricia Pinto and João, S. (۲۰۱۷). Residents' attitudes and the adoption of protourism behaviours: The case of developing island countries, *Tourism Management*, Vol. ۶۱: ۵۲۳-۵۳۷.

Willems, S., Baumert, K. (۲۰۰۳), *Institutional Capacity and Climate Actions*, OECD.

Zavadakas, E., Viteikiene, M., Saparauskas, J. ۲۰۰۷. Sustainable development assessment of cities and their residential districts, *Ecological*. Vol. ۵۳.

www.wikipedia.org (۲۰۱۱).

Yeoman, Ian, Lederer, Peter. ۲۰۰۵. Scottish tourism: Scenarios and vision. *Journal of Vacation Marketing*. ۱۱: ۱۷.

http://fatima.blogsky.com (۲۰۰۹).

www.portugalvirtual.pt(۲۰۰۶)

http://www.sacred-destinations.com(۲۰۰۸)

www.booking.com(۲۰۰۷)

http://www.ukecc-services.net/TourismPT.cfm(۲۰۰۹)